

Jónás Róbert

Adalékok egy reformer pályaképéhez

Pozsgay Imre útja 1988-ig

A Kádár-rendszer bukásában és a rendszerváltást megalapozó változások megindulásában kulcsszerepe volt az állampárton belüli reformerek tevékenységének. Ezek a reformerek többnyire a politikai vezetés különböző szintjein, az államigazgatásban, a tudományos háttérszervezetekben dolgoztak, és a politikai rendszer általános működését részben vagy egészében kritikusan szemlélték.

Ellentétben az előző generációval, amelynek közös élménye a Rákosi-korszak és az 1956-os forradalom traumatikus élménye volt, többségük már a Kádár-rendszerben szocializálódott, közös vonásuk pedig a saját szakterületüket érintő, reformokat sürgető kritikai szemlélet volt. Ebből a közegből azonban csak nagyon kevesen voltak abban a helyzetben, hogy a kritikai gondolkodás során felhalmozott értékeket a politikai döntéshozatal és végrehajtás legfelsőbb szerveiben képviselhessék, illetve érvényre juttathassák. Ennek oka nem kis részben a hatalom birtokosai között meglévő generációs szakadék¹ volt, amely az idősebb vezetőket egyfajta közös „törzsi emlékezet” révén kötötte össze. Mindez olyan zárt kasztot hozott létre a korábbi generációk képviselőiből az MSZMP legfelsőbb vezető szerveiben, amely lassan változott, és csak nehezen engedte be a maga soraiba a fiatalabb nemzedéket.² Pozsgay

Imre azon reformerek egyike volt, akik sikeresen jutottak el idáig, és akik így az átmenet során nem csak passzív szemlélőként, hanem cselekvő, a folyamatokat alakítani képes szereplőként voltak jelen. Lehetőségeiket nagyban meghatározta, hogy milyen funkciókat töltöttek be, milyen kapcsolataik és eszközeik voltak, és ezekkel hogyan tudtak élni. Mint a korszak számos vezető politikusát, Pozsgayt sem predesztinálta családi háttere e pályára. 1933. november 26-án született egy kisalföldi katolikus faluban, Kónyon. Apja 1938-ban bekövetkezett halála után a család Balatonbozsokra, anyai nagypjának falujába költözött. A költözés életminőségben nem jelentett javulást, ennek ellenére Pozsgay később több helyen is szeretettel emlékezett meg a nádfedeles, földpadlós házról, amelyben gyermekkorában egy részét élte. Paraszti családban nőtt fel, formálódó jellemére alapvető hatással nagypjja tisztességes egyszerűsége és édesanyja kötelességtudata volt. Az elemi, majd a polgári iskola befejezése után a fertődi kertészeti szakközépiskolába került, amit 1952-ben fejezett be.

¹ Fricz Tamás az 1945 és 1990 közötti időszak politikailag jelentős generációiról írt tanulmányában öt nemzedéket különböztet meg aszerint, hogy mik voltak a gondolkodásmódjukat, értékrendjüket meghatározó legfontosabb élményeik. A „fényes szelek” nemzedéke (1944–1948), az alkukötők nemzedéke (1956), a beatnemzedék (hetvenes évek első fele), a koraérett nemzedék (hetvenes évek második fele), majd a válságnemzedék (nyolcvanas évek). A tipológia alkalmas arra is, hogy az állampárt felső vezetését generációs összefüggésben vizsgáljuk. Fricz Tamás: Generációk és politikai értékek. *Valóság*, 1990/4, 13–17.

² A Kádár hosszú regnálása alatt alkalmazott káderpolitika állandóságot biztosított a legfelsőbb vezetésben, ami a politikai intézményrendszeren keresztül

kihatóssal volt az egész rezsim stabilitására. A Politikai Bizottság személyi összetételét vizsgálva látható, hogy a főtitkárhoz és a rendszerhez hű vezetők évtizedekben mérhető időt töltöttek a pozícióikban. Gáspár Sándor 29, Németh Károly 25, Apró Antal 24, Fock Jenő 23, Kállai Gyula 20 évig volt a PB tagja. A 32 év alatt a tagok átlagosan 15 évig viselték a tisztségüket, ami nagyfokú személyi, és az ezzel járó politikai stabilitásra utal. Tőkés Rudolf: *Kialkudott forradalom*. Budapest, Kossuth, 1998, 66.

Ebben az időszakban érték az első politikai hatások. Diákszövetségi titkár, majd az Magyar Dolgozók Pártja tagja lett. A párt járási bizottságának tagjaként községi párttitkárrá választották meg. A pártban végzett munka, a környezet, az itt megszerzett új ismeretek alapvetően formálták át a fiatal politikus világnézetét: az új szemléletmód a kommunista ideológia és a népi demokrácia elkötelezett hívévé tette őt. Döntésének helyességét sokáig visszaigazolták számára az életben elért sikerei: azt, hogy szegény paraszti sorból felemelkedhessen, az új politikai és társadalmi berendezkedés tette lehetővé. Politikai értékválasztása a családban nem volt minden konfliktus nélküli, az ott megnyilvánuló mindennapi élettapasztalat és a valóság nem egyszer került konfliktusba a lelkes és elfogult fiatal ember politikai nézeteivel. Jelentkezett a párt által egyfajta politikai elitképzőként létrehozott Lenin Intézetbe, ahol egyetemi képzés keretében tanulta egyebek mellett a marxizmus-leninizmust, a párttörténelmet és az orosz nyelvet. Tehetségére mások is felfigyeltek, ennek köszönhetően került Gerő Ernő családjához házitanítónak.

A Sztálin halála okozta bizonytalanság a magyar politikában is érezte a hatását, és az időszak eseményei, valamint saját személyes tapasztalatai jelentették Pozsgay számára az elbizonytalanodás első élményeit. Mégis, végül az 1956-os események „nem a tisztánlátást, hanem a vakhitben és buzgóságban való

elmélyülést”³ hozták számára. A forradalom hírei már a kecskeméti Marxista-Leninista Esti Egyetem vezetőjeként érték. A fővárosban zajló eseményektől való távolság, a hírektől való viszonylagos elszigeteltség, az esti egyetem igazgatói pozíciójának súlya és a korábbi években megtapasztalt általános elbizonytalanodás mind szerepet játszhatott abban, hogy magáévá tette a megalakuló Kádár-kormány alapvető nézeteit és ellenforradalmi narratíváját. Véleményének akkoriban több helyen is hangot adott. Számos ilyen témájú cikk született ezekben az években Pozsgay tollából, amelyek hűen tükrözik a fiatal politikus elkötelezettségét a párt hivatalos ideológiája mellett, de egyben tanúskodnak arról is, honnan jutott el Pozsgay a plurális demokrácia őszinte támogatásáig.⁴ Életrajzi könyvében így írt erről: „Huszonhárom éves voltam. Személyiségem akkorra bizonyára kialakult már, de nem volt kellő tudásom s tájékozottságom ehhez a személyiséghez. Szuverén embernek tartottam mindig magam, így hát szuverén módon mentem bele egy olyan ostobaságba, amelybe mások karrierizmusból, vagy konformizmusból mentek bele. [...] Ezzel magyarázom ma is, hogy csaknem a Kádár által kiadott iszonyatos fehér könyvek színvonalára süllyedve publicisztikai indulatból 1957 végén én is írtam két cikket az ellenforradalomról. Ez az én bűnöm, s ezt a bűnt ma is szégyellem. Késői felismerése nem kis szerepet játszott abban, hogy 1989-ben mindent megtettem a tisztázás, a jóvátétel érdekében.”⁵

* * *

A kecskeméti évek nem a karrier-, sokkal inkább az önépítés időszaka volt számára. A Magyar Tudományos Akadémia levelező

³ Pozsgay Imre: 1989. *Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban*. Budapest, Püski, 1993, 29.

⁴ Néhány cikk a teljesség igénye nélkül: Forradalom, vagy ellenforradalom? *Petőfi Népe*, 1957.12.15.; A régi világ rothadt gyümölcse. Gondolatok a nacionalizmusról. *Petőfi Népe*, 1957.11.10.; Hol a helyünk? *Petőfi Népe*, 1957.12.06.; A hazát szeretni... *Petőfi Népe*, 1958.03.15.; Világnézet és erkölcs. *Petőfi Népe*, 1959.10.25., 2–3.

⁵ Pozsgay i. m. 1993, 28–29.

aspiránsaként 1966-ban letette a kandidátusi vizsgákat. Az 1969-ben benyújtott és megvédett, a *Szocialista demokrácia és a politikai rendszer fejlesztése* címet viselő disszertációjának témája az 1968-as prágai tavasz miatt a politika számára érzékenyvé vált, így a dolgozatát zárolták. Tudományos fokozatát, a filozófiai és szociológiai tudományok kandidátusa címet azonban megkaphatta.⁶ A megyei és a kecskeméti pártelit gyorsan befogadta. A városi pártbizottság agitprop titkárává választották, és munkájával hozzájárult ahhoz, hogy a város a régió egyik kulturális központjává váljon. Több, általa meghívott budapesti színtársulat állíthatta itt színpadra azon darabjait, amelyeket a fővárosban nem adhattak volna elő. Politikailag kényes témájú filmek műsorra tűzését – például Bacsó Péter *A tanúját* – engedélyezte, és olyan képzőművészek számára teremtett kiállítási lehetőséget, akik politikailag kifogásolt alkotásaikat máshol nem igazán mutathatták volna be.

Pozsgay számára a hetvenes évek hozták el a politikai felemelkedés időszakát. 1970-ben kinevezték az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának sajtóosztály-vezetőjévé. A rendszer hatalmi berendezkedésében a KB osztályvezetője rangban magasabban állt, mint egy miniszter. A tisztség maga is a kormány magasabb szintű vezetőihez volt hasonlítható, ám a pozíció igazi lényege annak informális hatalmi jellegében volt, amelyet nem kis részben az információs csatornákra való rálátás teremtett meg. Ebben a munkakörben lehetősége volt folytatni a disszertációjának írásakor már

elkezdett tudatos kapcsolatépítést is, és ennek köszönhetően kezdett ismertté válni művészeti körökben is. A *Társadalmi Szemle* főszerkesztő-helyettese lett, televíziós vitaműsort vezetett a Magyar Televízióban, ami országosan is ismertté tette az egyébként jó kommunikációs készséggel rendelkező, magabiztos fellépésű Pozsgayt.⁷

Az igazán nagy lépést politikai karrierében Aczél György felkérése hozta meg, aki 1975-ben felajánlotta számára a Kulturális Minisztérium miniszterhelyettesi posztját. 1974-ben Kádár moszkvai nyomásra néhány politikust – köztük Aczél is – eltávolított a pártvezetésből. Pozsgay ekkor a Magyar Rádióban bírálta Kádár személyzeti politikáját, amire Aczél felfigyelt. Ebben az időben Pozsgaytól nem állt még olyan távol az Aczél képviselte szellemiség, sőt számos korabeli cikke és egyéb írása mutatja, hogy sok kérdésben Pozsgay akkori világ- és társadalomképe még mennyire közel állt a hivatalos állásponthoz. Dacára a kritikának, amit Pozsgay Kádár személyi politikájával kapcsolatban tett, nem érték retorziók. Ellenkezőleg, politikai karrierje akkor indult meg igazán, ami valószínűsíti, hogy mind Kádár, mind Aczél meglátta benne a tehetséget. Aczél stílusára és együttműködésük kezdeti viszonyaira Pozsgay később így emlékezett vissza: „Valószínűleg imponáltam neki, mert minden udvariaskodás nélkül megtettem a megjegyzéseimet. Okos, haszonelvű politikus volt, mert jobban tisztelte azokat, akik rámutattak a hibáira, mint azokat, akik udvaroltak neki. A politikában viszont nem tűrte a szuverén embereket.”⁸

Pozsgay a hetvenes évek elején még nem tudhatta, de Aczél valóban nagy

⁶ Pozsgay ebben az időszakban egyre kritikusabbá vált a fennálló rendszerrel szemben. Egy 1968-ban írt tanulmányában megjelent a demokratikus centralizmus gyakorlatának kritikája, a választott testületek és az apparátus közötti viszony kérdése, valamint a döntési mechanizmusok problematikája. A tanulmányt lásd: Pozsgay Imre: A szocialista demokrácia fejlődésének néhány problémája. *Társadalmi Szemle*, 1968/10, 17–25. Az említett tanulmány, a disszertáció egyéb részeivel és Pozsgay egyéb írásaival együtt 1980-as kötetében látott napvilágot: Pozsgay Imre: *Demokrácia és kultúra*. Budapest, Kossuth, 1980.

⁷ Borbándi Gyula írja Pozsgayról 1986-ban: „Pozsgay Imre népszerűségének például egyik magyarázata világos stílusán és meggyőző okfejtésén kívül bizonyára az, hogy a szavakat mondanivalója érzékeltetésére, nem pedig annak leplezésére használja.” Borbándi Gyula: Magyarország és a magyarság. *Új Látóhatár*, 1986/3, 385–401.)

⁸ Pogonyi Lajos: A szelep és a tisztálkodási vágy. Beszélgetés Pozsgay Imrével Aczél Györgyről. *Népszabadság*, 1992.06.13., 23.

hangsúlyt fektetett arra, hogy kapcsolatokat alakítson ki és tartson fent a kritikusan gondolkodókkal, és nem pusztán hatalmi-taktikai megfontolások miatt. Azokat respektálta, akik intellektuális kihívást jelentettek számára és tudtak, illetve mertek önálló véleményt megfogalmazni. Nem utolsósorban pedig – gondolkunk csak Varga Imre vagy Bánfalvi István példájára, de éppígy Pozsgayéra is – a kapcsolatok egyben a jövőbe tett befektetések is voltak számára.⁹

Pozsgay az ezt követő néhány évben – mint oly sokan akkoriban – maga is Aczél hatása alá került, szemléletmódját nagyban befolyásolta a vele való kapcsolata. Alapvetően jó véleménnyel volt róla, és későbbi konfliktusaik ellenére is elismerte Aczél tehetségét. „[Aczél] megismertetett elképzeléseivel, én pedig jó érzéssel fogadtam ezt a közeledést. Ma sem hallgathatom el, hogy én Aczélt az akkori politikai vezetőség legintelligensebb tagjának tekintetem. Ezen véleményemen a későbbi tapasztalataim sem változtattak, legföljebb volt alkalmam megismerni a taktikus, ravasz, intrikus Aczélt.”¹⁰

Kapcsolatuk jellegét leginkább az érdekek találkozásaként írhatnánk le. Aczél az ellenzéki népiekkel való kapcsolattartás ideális eszközét vélte megtalálni a kultúra terepén otthonosan mozgó Pozsgayban, aki tehetségével, széles körű műveltségével és szónoki képességével magasan kiemelkedett az átlagból. Pozsgay számára pedig Aczél a politikai karrier lehetőségét jelentette. Aczél tehát gondosan egyengette Pozsgay pályáját, akit 1976-ban, Orbán László miniszter nyugdíjazása után kulturális miniszterré neveztek ki. A népiekkel

való párbeszédben így Pozsgaynak már komoly eszközei voltak, hiszen miniszterként rendelkezett a kulturális területnek szánt anyagi források elosztása felett, dönthetett intézmények sorsáról, elismerések odaítéléséről. A népiekkel kialakított politikai alapú kapcsolat azonban rá is hatással volt, és többükkel közülük hamar baráti viszonyba került.

Pozsgay az új pozíciójában kezdettől fogva aktívan politizált. Személyi átszervezéseket hajtott végre, részben azért, hogy megteremtse a feltételeit a pártközponttal való kommunikáció kontrolljára. Még az év végén egy Bíró Zoltánnal kidolgozott új közművelődési törvényjavaslatot nyújtott be a parlament elé. 1980-ban a korábban oktatási és kulturális tárcára szétválasztott Művelődési Minisztériumot újraegyesítették, vezetője még két évig Pozsgay maradt. 1980-ban, a párt XII. kongresszusán az MSZMP Központi Bizottságának tagjává választották, és ezzel bekerült az országos pártvezetésbe. A kongresszuson Fehér Lajos nyugalmazott miniszterelnök-helyettes javasolta Pozsgay PB-taggá és a KB titkárává való megválasztását, amelyet Kádár János „jó, de nem időszerű”¹¹ javaslatként elutasította.

Aczél Pozsgayra, mint lehetséges utódra tekintett. Azáltal azonban, hogy Pozsgay egyre több területen önállósult, Aczél láthatta, hogy a kiszemelt utód kicsúszik az irányítása alól, és olyan területekre téved, ahol érdekkonfliktusba kerülhetnek egymással. Emellett Aczélnek azzal is szembesülnie kellett, hogy a népiek következő generációjával már nem ő, hanem Pozsgay találja meg a hangot. A hetvenes évek végére Aczél egyre inkább úgy látta, hogy „Pozsgay pajzsa mögül is az elleneségei rázzák fegyverüket”.¹² Aczél igyekezett Pozsgayt adminisztratív eszközökkel korlátozni. A hétfő reggeli munkamegbeszélésekre miniszterelnök-helyettesi funkciójában jelent meg, amelyre Óvári Miklós KB-titkár és Kornidesz Mihály, a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának vezetője is hivatalos volt.

⁹ Varga Imrét 1967-es első egyéni kiállításától kezdve támogatta Aczél, baráti viszonyba kerültek egymással. Varga később országgyűlési képviselő és a Hazafias Népfront alelnöke lett. Bánfalvi István az ELTE Bölcsészettudományi Karának KISZ-titkára volt a hetvenes években, és Aczél közreműködésével került be a Pozsgay vezette minisztériumba. Aczél egyik legodaadóbb híve, majd a hagyatékát gondozó kuratórium elnöke lett. Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest, Sík, 1997, 152–154.

¹⁰ Pozsgay Imre: *Koronatanú és tettestárs*. Budapest, Korona, 1998, 144.

¹¹ Pozsgay *i. m.* 1993, 41.

¹² Révész *i. m.* 1997, 268.

Ebben a felállásban Pozsgay kisebbségben maradt. Folyamatosan igyekeztek őt védekező pozícióba kényszeríteni a kulturális területen az értelmiségpolitika, az ellenzéki tevékenység és számos más, vélt és valós probléma miatt. Aczél számára a KB-titkárság visszaszerzése volt a cél, a heti megbeszélések pedig jó terepét biztosították annak, hogy Pozsgayval szemben önmagát az ellenzéki értelmiségiek hatékony megzabolázójának tüntesse fel.

Az egyre növekvő ellentétek 1980–81-ben, a Nemzeti Színház vezetése körüli ügyben mutatkoztak meg nagyon élesen, amely végül ugyan Aczél győzelmével, de hosszabb távon Pozsgay sikerével zárult. Pozsgaynak sikerült átmentenie a színház vezetését a frissen megalapított Katona József Színházba, amely a hazai kultúra és színjátszás egyik legelismertebb műhelyeként működik azóta is. Az Aczél Györggyel részben személyi, részben politikai ügyekben vállalt konfliktusából és a párt politikájának egyre erősebb bírálataiból végül vesztesen került ki.¹³ Pozsgayt 1982-ben a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkári pozíciójába helyezték át.

* * *

A nyolcvanas évek végére Berecz János és Grósz Károly mellett Pozsgay volt az, akit mindenki Kádár lehetséges utódként tartott számon. Az ide vezető út egyikük számára sem volt könnyű. A pártban Kádár körül lévők közül többen is nagyobb befolyással rendelkeztek,¹⁴ akik miatt sokáig nem nyílt meg lehetőség alapvető változásokra a legfelsőbb vezetésben. Pozsgay azonban jó politikai

érzékének köszönhetően képes volt a hatalomtechnikai eszközök eredményes alkalmazására, és nem utolsósorban volt egy változó, de a helyzethez mérten többnyire reális víziója az ország jövőjéről. Ezekkel a képességeivel, valamint aktív, kezdeményező politikájával ügyesen ellensúlyozta Kádárral való kapcsolatának hiányosságait.

A politikusi kvalitások mérhetőek azzal is, hogy képes-e az adott politikus a lehetőségei nyújtotta kereteket maradéktalanul kihasználni, illetve képes-e azokat saját érdekeinek megfelelően tágítani. Pozsgay népfrontos tevékenységének néhány motívumát áttekintve választ adhatunk erre a kérdésre. 1982-es menesztésében nagy szerepe volt annak, hogy nem jól mérte fel az erőviszonyokat és saját lehetőségeit, így menesztését értékelhetjük az elkövetett politikai hibái eredményének is. A Hazafias Népfront szervezetének élére kerülve olyan szerepben találta magát, amely nem volt kapcsolható korábbi miniszteri pozíciójához. Pozsgay a Népfrontra, erre az országos hálózattal rendelkező szervezetre mint politikai eszközre tekintett, amelyben valóban komoly lehetőségek rejlettek. Jelentős állami támogatásból gazdálkodott, amely nagy apparátus, és kiterjedt külföldi kapcsolatrendszer fenntartását tette lehetővé. Számos hozzá kötődő sajtótermék jelent meg, amelyek elvi lehetőségét jelentették egy, a párt hivatalos irányvonalától valamelyest eltérő sajtóhálózat kiépítésének. Ezen a területen Pozsgay ráadásul – korábbi tevékenysége folytán – rendelkezett kapcsolatokkal is. A napilapok közül elsősorban a *Magyar Nemzetet* tudta kommunikációs csatornaként felhasználni. Az MSZMP központi lapjaként működő, egymillió olvasóval rendelkező *Népszabadságban* sokkal ritkábban jelentek meg írásai.¹⁵ Megszólalásait tekintve feltűnő, hogy rendszeresen foglalkozott egy-egy olyan

¹³ A kettejük között meglévő és egyre szaporodó konfliktusok megoldásába Pozsgay megkísérelte Kádárt is bevonni, eredménytelenül. Ezután döntött úgy, hogy új szintre emeli a konfliktust, és az 1981. december 3-ai Központi bizottsági ülésen keményen megkritizálta az 1982-es népgazdasági tervet, annak visszavonását javasolva.

¹⁴ Tőkés Rudolf könyvében többen közülük intellektuálisan jelentéktelen középszerű bürokrataként ír le, akik közül egyesek bár ambicionálták a főtitkári posztot, de nem volt meg hozzá a képességük. Tőkés *i. m.* 1998, 252.

¹⁵ A *Népszabadság* főszerkesztője 1982 és 1985 között Berecz János volt. Berecz nem tartotta követendőnek Pozsgay útját, aki a Hazafias Népfront felhasználásával gyakorlatilag intézményi keretek közé akarta helyezni az ellenzékiiséget. Ez a véleménykülönbség látható abban is, hogy

csoporttal, amelyet a hivatalos politika nem támogatott, vagy amely nem rendelkezett elegendő érdekérvényesítő képességgel. Mindez azt mutatja, hogy Pozsgay mind a párton belüli, mind az azon kívüli elégedetleneket meg akarta szólítani, és igényeiket képviselve saját pozícióját erősíteni.

Ahhoz, hogy a Hazafias Népfrontból egy érdemi változást elérni képes szervezetet hozzon létre, a legfontosabb eszközt a szervezet alkotmány által garantált közjogi lehetőségei jelentették. A Népfront jelölhette a választásokon indulókat,¹⁶ előkészítette a törvénytervezetek társadalmi vitáját, a Központi Bizottsággal együtt tett javaslatot a miniszterelnök, valamint a miniszterek személyére. A Népfronttal kapcsolatos politikai céljait Pozsgay így foglalta össze: „A stratégiám egy alternatív, de szocialista talajon álló politikai kínálat kialakítása volt a párttal szemben, a taktika pedig, miként mondtam, hogy komolyan veszem a törvényeket, amelyek jogosítványokat adnak a népfrontnak.”¹⁷ A miniszteri poszt elvesztése során elszenvedett vereség tehát végül ösztönzően hatott Pozsgayra, és a HNF „kolosszális közjogi felhatalmazásait”¹⁸ eszközként felhasználva a nyolcvanas évek második felére olyan súlyt adott saját személyiségének, amelyre korábban kulturális miniszterként nem lett volna lehetősége. A szervezethez becsatornáztatta a reformer ellenzékiek jelentős részét, tovább növelve a

nem engedett teret Pozsgaynak az általa irányított területen, habár minden oka meg lett volna arra, hogy csatlakozzon Pozsgayhoz. Bereczet 1982-ben a külügyi vonalról helyezték át a lap főszerkesztői posztjára, amelyet hasonló parkoló pályának szántak, mint Pozsgay esetében a Népfrontot.

¹⁶ Ez később megváltozott. Az 1983-as választásitörvény-módosítás előkészítése során a Népfront és Pozsgay sokat tett azért, hogy lehetőség legyen a HNF jelöltjén kívül mást is indítani a választásokon.

¹⁷ Pozsgay *i. m.* 1993, 70. A rendszer valós működése válik láthatóvá ebben is. Az elődnek, Sarlós Istvánnak ugyanazok a lehetőségei és kötelezettségei voltak, mint Pozsgaynak, de ő a rendszerben lévő informális hálózati függő viszonyának kereteit nem lépte át.

¹⁸ Papp Endre–Temesi László Attila: „Soha nem vonom vissza!”. A nyolcvanéves Pozsgay Imre válaszol. *Hitel*, 2013/12, 14.

Népfront már meglévő, és sok tekintetben kihasználatlan erejét, amely így 1987-re egyre komolyabb politikai tényezővé vált.

A politika azonban az érdekek és összefüggések bonyolult hálózata, ahol egyik szereplő sem autonóm személy. A pártállami rendszerben senki sem volt abban a helyzetben, hogy abszolút módon, e háló figyelembe vétele nélkül hozhassa meg a döntéseit. A hálón belüli kapcsolatokat formális és informális típusokra oszthatjuk. A formális kapcsolatok hierarchizáltak, a döntési szintek egymástól elkülönült, vertikálisan rendezett struktúrát alkotnak. A döntéshozók egymáshoz viszonyított pozíciója alapvetően két tényezőtől függ: a formális szerepéből adódó, valamint az általa kialakított környezet súlyától. Előbbi állandó jellegű, amelyet a pozíció formális jellege ad, utóbbi viszont változó, és nem kis részben a döntéshozó egyéni képességeitől függ. Ennek a hálónak volt a részese Pozsgay is, egyszerre függő és függésben tartó pozícióban. A Népfront főtitkáraként, a pozíciónak köszönhetően birtokolt formális hatalmát a kapcsolatrendszeréből származó befolyásolási képességgel kiegészítve Pozsgay megkezdhetetlen szereplővé nőtte ki magát.

A nyolcvanas évek végi események speciális helyzetet teremtettek abban az értelemben is, hogy a gyorsan változó körülmények nem tették lehetővé a hosszabb távra szóló stratégiaalkotás lehetőségét, megfosztva ezzel a Pozsgayhoz hasonló jó stratégiákat egy fontos képességüktől. Léteznie kellett mégis egy vezérfonalnak, amely irányt adott Pozsgay döntéseinek, és személyesebb jellegű célnak is, a rendszer békés lebontásán és a demokratikus többpártrendszer kialakításán túl.

* * *

A nyolcvanas évek második felére Kádár János kezéből egyre inkább kicsúszott a folyamatok valós irányításának lehetősége, amely nem utolsósorban a pártvezető hanyatló képességeivel volt összefüggésben. Az 1988. májusi pártértekezlet megnyitotta az utat ahhoz, hogy személyi változásokat hajtsanak végre a pártvezetés

Pozsgay Imre, Németh Miklós és Medgyessy Péter az Országgyűlés alakuló ülésén, 1990-ben. Fotó: FORTEPAN / Urbán Tamás adományozó (Képszám: 124978)

legfelsőbb köreibben. Egy ilyen változáshoz azonban mind a külpolitikai, mind a belpolitikai konstellációk együttállására szükség volt. Külpolitikai téren, a szovjet szándékokat tekintve, létezett a felismerés és a szándék is a változtatásra. Gorbacsov számára megküldött feljegyzésében Vagyim Medvegyev 1988. márciusában egyebek mellett a következőket írta: „A magyar vezető már nem érzékeli a társadalom és a párt hangulatában bekövetkezett változásokat. [...] képtelen a párt politikájának megújítására, de ezt nem hajlandó elismerni. [...] szükségesnek látszik, hogy [...] mindent megtegyünk annak érdekében, hogy a magyar vezetés a májusi pártértekezletig teljességgel felismerje, mennyire összetett és nagy felelősségtudatot követelő a pillanatnyi helyzet. [...] Megbízható csatornákon keresztül tolmácsolni lehetne Kádárnak azt a véleményt, hogy ez a helyzet semmijót nem ígér, személy szerint neki sem. [...] Egyidejűleg elfogadható formában ki kellene nyilvánítani, hogy politikai támogatást nyújtunk Grósz elvtársnak, és néhány más magyar

vezetőnek.”¹⁹ Kádár úgy tűnt, megértette a felé küldött jelzéseket. Néhány nappal a májusi pártértekezlet előtt Gorbacsovval folytatott telefonbeszélgetése során bejelentette távozási szándékát. Kádár terve szerint egy új tisztséget hoztak létre, az MSZMP elnöki pozícióját, amelytől azt remélte: lehetőséget jelent számára, hogy részt vehessen a Politikai Bizottság ülésein, szükség esetén felhasználva informális kapcsolatait az események befolyásolására.²⁰

Pozsgay a pártértekezlet előtt, április másodikán terjedelmes interjút adott a *Magyar Nemzet*nek. Az illúziókkal való leszámolás jegyében sürgette a szembenézést a valósággal. A problémák megoldásának alapvető feltételeként az alulról jövő állampolgári kezdeményezések befogadását nevezte meg. Nyilatkozata láthatóan

¹⁹ Vagyim Medvegyev feljegyzése Mihail Gorbacsov számára, 1988. március. In: *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőikkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991.* Szerk. Baráth Magdolna, Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2000, 208.

²⁰ Kádár János és Mihail Gorbacsov 1988. május 19-ei telefonbeszélgetése. *Uo.* 122–125.

a májusi pártértekezletre való felkészülési stratégia jegyében született, megpróbálva a pártvezetést olyan keretek közé terelni, amelyekből nem tud a szokásos kommunikációs panelek segítségével kitörni.²¹

A pártértekezlet előtt néhány héttel, április 28-án Grósz Károly is hosszú interjút adott a kormány lapja, a *Magyar Hírlap* számára. Szavai értelmezéséhez nem volt szükség sorok között olvasásra, így a hétköznapi emberek számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a májusi pártértekezlet komoly változásokat fog hozni. „Én tehát úgy érzem, hogy ebben a szakaszban a vezetők iránti követelményeknek más elemeire kerül hangsúly. [...] a politikus képes legyen visszavonulni. Ne presztízből védjen és képviseljen álláspontokat [...] a biológia törvényei mindenkire érvényesek. El lehet fáradni a mindennapok küzdelmében, és az is előfordulhat, hogy csökken az ember teherbíró képessége.”²² Grósz pártértekezlet előtti tevékenységét összegezve azt láthatjuk, hogy a miniszterelnök elvégezte az előkészületekkel járó feladatokat: megkötötte a szükséges szövetségeket, sikeresen állított önmaga személyében elfogadható alternatívát Kádár helyére, és amennyire lehetett, elhatárolta a kormányt a párttól, nem véve magára az annak korábban elkövetett gazdasági hibáival járó felelősséget.

A párton belül létező csoportosulások eltérő elképzelésekkel rendelkeztek a jövőt illetően, azonban a reformerek és a Grósz-féle rendpártiak céljai egybeestek abban a tekintetben, hogy mindkét csoport az aktuális pártvezetés távozásában volt érdekelt. A személyi összetétel kérdésében azonban a kompromisszum a kádáristák és a rendpártiak között kötött meg. Pozsgay és a reformer szárny „ennek az alkudozásnak nem alanyai, hanem tárgyai voltak csupán.”²³ Mindez a reformer

szárny számára felvetette a további érdekérvényesítéssel kapcsolatos lehetőségek kérdését. Számolniuk kellett azzal a veszéllyel, hogy a kádáristák és a rendpártiak alkuja egy tartósabb együttműködés kezdete is lehet, egy ilyen közegben pedig teljesen elszigetelődhetnek.

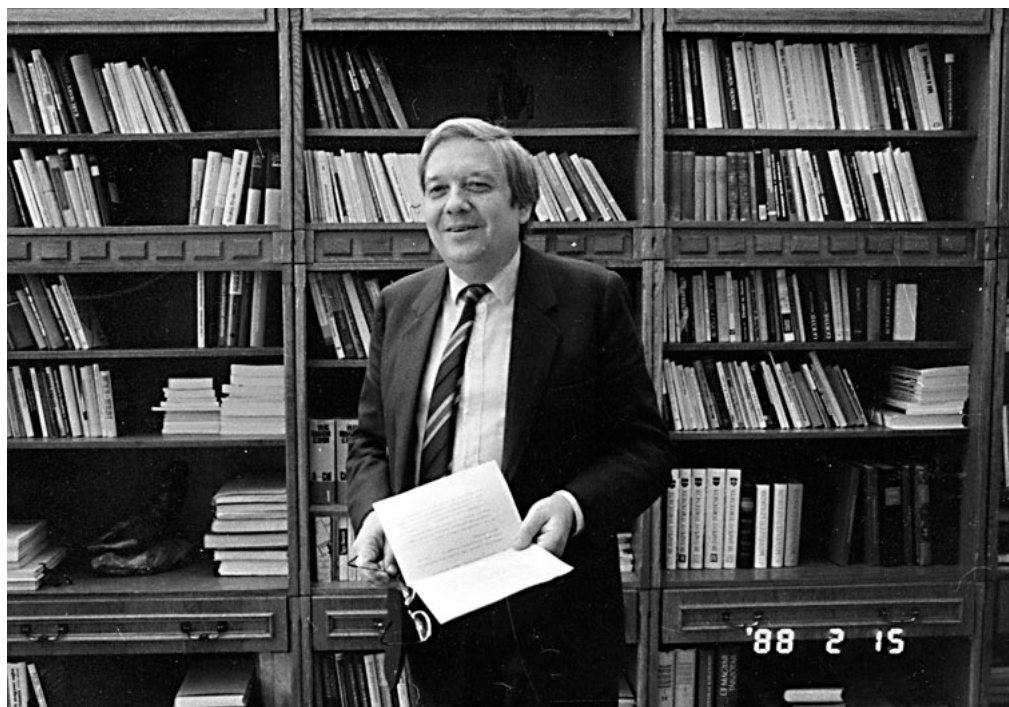
A lezajlott pártértekezlet döntése értelmében Grósz lett Kádár utóda a főtitkári poszton, így egy kézben összpontosult a kormány és a párt vezetése. Pozsgay bekerült a Politikai Bizottságba. Tekintve, hogy ez egy évvel korábban még Kádár ellenállásán elbukott, nagy eredményt jelentett. A Politikai Bizottság gyakorlatilag a pártállam legfelsőbb döntési fórumát jelentette, és Pozsgay ettől kezdve ezen a fórumon képviselhetette reformer elképzeléseit. A 108 tagú Központi Bizottság egyharmadát, 35 tagot érintettek a személyi döntések, olyan befolyásos, elkötelezett kádáristák kerültek ki a testületből, mint Gáspár Sándor, Apró Antal, Óvári Miklós vagy Németh Károly. Arányaiban még jelentősebb változás történt a Politikai Bizottság soraiban, ahol a 13 fős testületből nyolcan estek ki. A régi tagok lecserélése valóban új helyzetet teremtett, de rendszer alapvetően ugyanaz maradt. A politika tartalma nem változott meg jelentősen Grósz idejében sem, ami a megörökölt válsághelyzetet tekintve részben érthető is. Ugyanez a változatlanosság mondható el a hatalomgyakorlásról is. A káderek általában helyükön maradtak, vagy új pozíciókat kaptak, de nem vetődött fel az elkövetett hibák miatt vállalható felelősség kérdése, és a struktúra is ugyanaz maradt.

Érdeemes megvizsgálni, hogy ezen személyi és szervezeti döntések következtében Pozsgay érdekérvényesítő képessége növekedett vagy csökkent. Az átalakítás mindenekelőtt hatalomkoncentrációt eredményezett. A Politikai Bizottság megmaradt valós hatalombirtokosi szerepében, a személyi átalakítások viszont Grósz Károly pozícióját erősítették meg. A Titkárságtól a főtitkár kezébe került a Politikai Bizottság összehívásának és a napirend összeállításának

²¹ Tóth Gábor: Esélyünk a reform. Interjú Pozsgay Imrével. *Magyar Nemzet*, 1988.04.02., 5.

²² Új nemzeti közmegegyezés. Grósz Károly miniszterelnök interjúja a *Magyar Hírlap*nak. *Magyar Hírlap*, 1988.04.28., 3.

²³ Bihari Mihály: *Magyar politika. A magyar politikai rendszer történetének főbb szakaszai a második világháború után 1945–1995*. Budapest, Korona, 1996, 78–79.

Pozsgay Imre 1988-ban.
Fotó: Wikimedia Commons / Eifert János.

joga.²⁴ Mindezek nem feltétlenül csak a személyi ambíciókból fakadtak. Reálisan tekintve az ország helyzetét, a vezetés előtt hatalmas kihívások álltak, amelyek megoldásához, illetve a folyamatos változások kézben tartásához erő, hatalom és döntési pozíció kellett. Mindez viszont azt is jelenthette, hogy a bizottság tagjai – így Pozsgay is – könnyen a főtitkár eszközévé válhattak. Pozsgay azonban jól taktikázott, és Politikai Bizottsági pozíciója mellett később hatékonyan tudta használni az államminiszterit is.

Pozsgay ugyanakkor a pártértekezlet előtt komolyabb pozícióra kapott ígéretet. Grósz és Pozsgay gondolkodása több kérdésben hasonlított a nyolcvanas évek elejétől. Az egyik a többpártrendszer, a másik Kádár leváltásának kérdése volt. A Pozsgayval folytatott beszélgetéseik során 1987 táján Grósz elvben még nem ellenezte a többpártrendszert, de nem is tartotta olyan lényegi kérdésnek. Sokkal inkább abban hitt, hogy a létező egypárti struktúra megújítása képes megoldani a problémákat. Kádár leváltását ő is szükségesnek

tartotta, de nem volt híve annak, hogy ezt szervezkedés útján kényszerítsék ki, ahogyan ezt szerinte Pozsgay tervezte. Akkor még nem volt híve, tehetnénk hozzá némi malíciával. Bár lehetséges, hogy ez a véleménykülönbség valóban kizárólag elvi alapokon állt, de Grósz karrierjén sokat lendített, hogy elhatárolta magát Pozsgaytól,

és nem fordult szembe Kádárral. Bár Lázár György miniszterelnök leváltásakor felmerült Maróthy László neve is, Kádár végül Grósz mellett döntött. Grósz tehát 1987-ben miniszterelnök lett, és Kádárnak – bár ekkor Grósz még nem tudta – szándékában állt utódjául kineveztetni őt az első titkári posztra.

Kádár ráadásul jelentős politikai engedményt is garantált számára, nevezetesen, hogy miniszterelnökként a Politikai Bizottság kvázi szabad kezet biztosít számára, ám a felelősséget is neki kell viselnie. Mindez azért is bírt nagy jelentőséggel, mert így személyi ügyekben komolyabb megkötések nélkül dönthetett, tehát a miniszteri kinevezésekből kikapcsolhatta a párt káderpolitikai megfontolásait. Pozsgay számára Grósz előmenetele praktikusán azt jelenthette, hogy mindkét pozíció, amelyből érdemi eredményeket érhetne el, foglalt. Grósz, aki ekkor már tisztában volt Kádár szándékával a főtitkári posztot illetően, javaslatot tett Pozsgay és Nyers Rezső államminiszteri kinevezésére. Pozsgay jelölésével kettős szándéka volt: egyrészt alkalmas volt arra, hogy általa az új kormány reformok iránti elkötelezettségét hangsúlyozza, másrészt pedig előkészítette a terepet arra az időre, ha kinevezik főtitkárrá. Mindezt Balatonarácson (Balatonfüred), egy négy szemközti beszélgetésen tudatta

²⁴ Lengyel László: Ezerkilencszáznyolcvannyolc. In: *Magyarország politikai évkönyve, 1988*. Szerk. Vass László, Sándor Péter, Kurtán Sándor. Budapest, R-Forma, 1989, 81–89.

is Pozsgayval, konkrét ígéretet téve neki a miniszterelnöki posztra. Pozsgay tehát az államminiszteri pozíciót annak tudatában fogadta el, hogy azzal egyben a miniszterelnöki hivatal előszobájába is belép.²⁵ Pozsgay erre a beszélgetésre másképpen emlékezett vissza. Emlékei szerint Grósz kereste meg őt Kádár leváltásának ötletével, azzal, hogy támogatását kérje a főtitkári poszt eléréséhez. A beszélgetésen szóba került a miniszterelnöki poszt sorsa is, de Pozsgay szerint ő csak azt kérte, hogy Grósz mondjon le róla, de azt nem kérte magának.²⁶ Ha el is hangzott az ígéret, Grósz gyorsan megbánta. A balatoni nyaralóban történt beszélgetésre és a közös munkára később így emlékezett vissza: „Ekkor vetődött fel, hogy amennyiben kikerülhetetlenül bekövetkezik a pártfőtitkári megválasztásom, abban az esetben lemondok miniszterelnöki beosztásomról. Ekkor megkérdezte tőlem Pozsgay Imre, hogy el tudom-e őt képzelni utódomnak, miniszterelnöknek. Én akkor sajnósan azt mondtam, hogy igen. Ez a későbbi konfliktusok egyik forrása volt. Ezért úgy gondolkodtam, hogy államminiszterként bekapcsolódik a kormányzati munkába, s ha eljött az ideje, könnyebb lesz a miniszterelnöki váltás. Az az idő, amit Pozsgay Imrével kormányban együtt töltöttem, elvezetett engem ahhoz a felismeréshez, hogy Pozsgay Imre nem alkalmas miniszterelnöknek. [...] Én változtattam meg tehát álláspontomat később, hiszen szembe kellett azzal a ténnyel nézmem, hogy egy gazdasági válság időszakában a

miniszterelnöknek nagyobb közgazdasági tájékozottságának kell lennie.”²⁷

Az 1988-as év másik fontos politikai eseménye a *Demokrácia csomagterv* elkészítése volt. A tervezet alapját Bihari Mihály szakmai anyaga adta, amelyet Király Zoltán terjesztett a parlament elé. Király 1988. november 24-i parlamenti felszólalásában a következőképpen fogalmazott: „A nyári ülés előtt 14 képviselőtársammal egyetemben ezért terjesztettük be az úgynevezett *Demokrácia csomagterv*ünket. Ez nem csupán egy törvényalkotási munkaterv, hanem a kezdeti, szükséges lépés a jelenlegi diktatórikus struktúra lebontására, és helyette egy új politikai struktúra kiépítésére. Az új történelmi alternatíva megteremtése, a reformok társadalmasításán, demokratikus reformmozgalom keretében végezhető el, tudatosan megszervezett reformlépések sorozatában. Ezek alapvető célja kell legyen a hatalom megosztásának intézményesítése, a parlamenti pártokon keresztül megvalósuló, a helyi önkormányzati és a korporatív érdekképviselői demokrácia megteremtése, valamint az alkotmányosság érvényesítése és a jogállamiság.”²⁸ A *Demokrácia csomagterv* előkészítésével a kormányt, azon belül pedig Pozsgayt bízták meg. Az események gyors folyására jó példa, hogy a csomagtervet egy szűk esztendővel később, a kerekasztal-tárgyalások idején – amelyben Pozsgay volt az ellenzékiek fő tárgyalópartnere – már fékezni kellett, nehogy a tárgyalásokat megelőzze a csomagtervben foglaltak végrehajtása.

²⁵ Lásd Grósz Károly visszaemlékezését a Tőkés Rudolfnak küldött levelében. Tőkés L. Rudolf: Grósz Károly a rendszerváltás háttéréről. Levélváltás 1994-ben. *Társadalmi Szemle*, 1998/6, 21–28.

²⁶ Lásd: Bihari Mihály-Pozsgay Imre-Kósa Ferenc: *Mi történt velünk. Magyarországi sorskérdések, 1987–2014*. Budapest, Éghajlat, 2014, 64. Berecz János is tényként említi, hogy a pozíció várományosa Pozsgay volt: Berecz János: *Az én rendszerváltásom*. Budapest, Okina, 2006, 101., 170. További forrást jelent még Lengyel László és Szűrös Mátyás közlése is. Lásd: *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig*. Szerk. Bodzabán István, Szalay Antal. Budapest, Pelikán, 1994, 96., 103. A forrásokat összevetve életszerűbbnek tűnik, hogy a felajánlás Pozsgay felé elhangzott, de teljes bizonyossággal ezt nem lehet megállapítani.

²⁷ Lásd: Tőkés: *Grósz Károly... i. m.* 1994, 26.

²⁸ Király Zoltán felszólalása (az Országgyűlés 31. ülése, 1988. november 24). *Országgyűlési napló, 1985. II. (1987. szeptember 16.–1988. november 26.)*, 2540–2542.